

Anna Fidelus

Rodzinne uwarunkowania przestępczości wśród nieletnich

Studia nad Rodziną 6/1 (10), 173-180

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna FIDELUS

RODZINNE UWARUNKOWANIA PRZESTĘPCZOŚCI WŚRÓD NIELETNICH

Okres transformacji ustrojowej i przekształceń gospodarczych, obok pozytywnych przemian, takich jak: wyrównanie wielu zaniedbań cywilizacyjnych oraz dostosowywanie się społecznych struktur i jednostkowego stylu życia do standardów demokracji, przyniósł także poważne problemy i zagrożenia. W XXI wiek weszliśmy z całym bagażem zagrożeń, do których głównie należą: ubóstwo, bezrobocie, zagrożenia dla zdrowia, choroby cywilizacyjne, AIDS, alkoholizm, narkomania, dysfunkcjonalność rodziny, terror, dewiacje seksualne, przestępczość. Szczególnie poważny problem społeczny stanowi przestępczość nieletnich. Pojęcie „przestępczości nieletnich” należy do pojęć prawnych związanych wyłącznie z naukami prawnymi, głównie z doktryną prawa karnego i kryminologią. Zdaniem B. Kowalskiej-Ehrlich można wyodrębnić dwojakie rozumienie przestępczości nieletnich – szerokie i wąskie¹. Przestępczość nieletnich w rozumieniu wąskim obejmuje wyłącznie takie czyny popełniane przez nieletnich, które naruszają przepisy obowiązującego prawa karnego. W szerokim rozumieniu do przestępczości nieletnich zaliczyć można wszystkie czyny nieletnich nie tylko zagrożone normami prawa karnego, ale i wykazujące symptomy nieprzystosowania społecznego². Przyjmując dla potrzeb niniejszego opracowania szerokie rozumienie przestępczości, należy podkreślić, że jest ono trudne do określenia w skali całego kraju. Dane statystyczne ukazują rozmiar przestępczości w odniesieniu do popełnionych czynów karalnych (wąskie rozumienie). Rozpatrując więc dane dotyczące czynów karalnych należy mieć świadomość, że zjawisko przestępczości wśród młodzieży w ujęciu szerszym obejmuje odpowiednio większy zasięg. Dla badaczy przestępczości oczywistym faktem jest również istnienie pewnych rozbieżności między ujawnionymi a rzeczywistymi rozmiarami przestępczości (tzw. ciemna liczba przestępczości). Z punktu widzenia pedagogiki o wiele bardziej przydatne są dane policyjne, gdyż odzwierciedlają one

¹ B. Kowalska-Ehrlich, Zasady postępowania z nieletnimi, w: Prawne podstawy resocjalizacji i zapobiegania przestępczości, red. A. Krukowski, Warszawa 1979, s. 204.

² H. Kotakowska-Przelomiec, Przestępczość nieletnich, w: Kryminologia, red. W. Świda, Warszawa 1977, s. 177 B.

przestępczość w skali masowej i chociaż obejmują również przestępstwa osób, którym ostatecznie nie udowodniono winy, to jednak większość z tych osób obiektywnie była zaangażowana w zachowanie przestępcze i winna stać się przedmiotem oddziaływań wychowawczych, profilaktycznych czy terapeutycznych³. W niniejszym opracowaniu zostaną wykorzystane dane Komendy Głównej Policji zawarte w „Raporcie o stanie zagrożenia demoralizacją, przestępczością oraz patologiami wśród młodzieży” z 2000 roku.

W 1999 roku na terenie całego kraju zatrzymano 52 647 nieletnich sprawców, którym w wyniku postępowań przygotowawczych udowodniono popełnienie 70 245 czynów karalnych. W porównaniu z 1998 rokiem liczba popełnionych czynów karalnych uległa zmniejszeniu o 8 513, tj. o 10,8%, a liczba nieletnich sprawców zmalała o 5 477, tj. o 9,4%. Niestety, analizując dane za 2000 rok zauważamy, że ogółem stwierdzono 76 442 czyny karalne popełnione przez nieletnich. Tak więc mit o stagnacji przestępczości wśród młodzieży upadł. Ponadto ogromny niepokój budzi fakt bezwzględniego, agresywnego, brutalnego a często wręcz sadystycznego sposobu działania młodocianych sprawców przeciwko życiu i zdrowiu. Analizując dane z ostatnich 10 lat zauważamy wzrost liczby przestępstw stwierdzonych globalnie o 573 936, tj. o 51,2%. W czynach karalnych popełnionych przez nieletnich wzrost ten wynosi 23,9%. Dokonując przeglądu poszczególnych kategorii przestępstw zauważamy, iż udział nieletnich jest następujący: zabójstwa – 28 czynów popełniło 66 nieletnich sprawców (w 1998 r. 29 czynów, 47 nieletnich); gwałty – 137 czynów popełniło 134 nieletnich sprawców (w 1998 r. 195 czynów, 185 nieletnich); kradzieże rozbójnicze, rozboje i wymuszenia – 11 104 czyny popełniło 5 992 nieletnich (w 1998 r. 10 542 czyny, 5 006 sprawców); kradzież cudzej rzeczy – 9 266 czynów popełniło 8 732 nieletnich (w 1998 r. 13 809 czynów, 11 418 nieletnich); kradzież z włamaniem – 24 847 czynów popełniło 19 335 nieletnich (w 1998 r. 30 197 czynów, 22 767 nieletnich). Ważnym zagadnieniem, na które należy zwrócić uwagę, jest problem nieletnich sprawców czynów karalnych, którzy nie ukończyli 13-tego roku życia. W 1999 roku zatrzymano 3 784 dzieci, którym udowodniono 2 733 czyny karalne. Choć w skali kraju liczby te mogą nie wydawać się duże, to jednak należy pamiętać, że w tych przypadkach mamy do czynienia z małymi dziećmi. Autorzy „Raportu” podkreślają, że podstawowymi bodźcami determinującymi przestępczość nieletnich w omawianym okresie były: chęć zdobycia pieniędzy lub innych korzyści materialnych, namowa kolegów bądź osób dorosłych, chęć zaimponowania innym, poczucie bezkarności za wcześniejszą działalność przestępczą, a także powielanie wzorców i zachowań mających swe źródło w domu rodzinnym.

³ Problemy współczesnej patologii społecznej, red. B. Urban, Kraków 1988, s. 14.

Tabela 1. Czyny karalne nieletnich w wybranych kategoriach przestępstw kryminalnych (1992-2000)

Rok	Zabójstwo	Uszkodzenie ciała* Uszczerbek na zdrowiu	Udział w bójkach lub pobiciu	Zgwałcenie	Kradzież rozbójnicza, rozbój, wymuszenie	Kradzież z włamaniem	Ogółem stwierdzonych
1992	21	1306	457	109	3.100	25.019	66.220
1993	22	2.018	664	142	5.335	26.247	72.152
1994	33	1.992	913	156	6.600	29.400	75.882
1995	26	2.205	1.101	166	7.790	29.810	82.551
1996	36	2.527	1.340	139	7.508	30.880	70.073
1997	36	2.924	1.486	245	8.658	29.631	72.989
1998	29	3.022	1.653	195	10.542	30.197	78.758
1999	28	2.943 *	1.571	137	11.104	24.847	70.245
2000	16	3.256 *	1.782	191	12.900	23.069	76.442

* inna nazwa po zmianie kodeksu karnego: od 01.09.1998 – uszczerbek na zdrowiu

Źródło: Komenda Główna Policji. Biuro Koordynacji Służby Prewencyjnej

W bogatej literaturze przedmiotu podkreśla się wielorakie uwarunkowania i szerokie podłoże przyczyn przestępczości nieletnich. Doszukując się źródeł odmiennego zachowania jednostki należy uwzględnić co najmniej trzy płaszczyzny: samą jednostkę, jej środowisko rodzinne oraz otoczenie.

Do historycznie najwcześniejszych prób interpretacji przestępczości młodzieży na gruncie teoretycznym, należy pogląd o decydującym wpływie środowiska rodzinnego. Liczne badania wykazały, że struktura i funkcjonowanie rodziny odgrywają decydującą rolę w prowadzeniu skutecznej socjalizacji – i to właśnie rodzina powinna być w pierwszej kolejności elementem profilaktyki. Podkreśla się, że rodzina ma największy wpływ na człowieka od najmłodszych lat, na kształtowanie się jego cech charakteru, osobowości. Rodzina zapewniając właściwe, zdrowe, godne i inspirujące środowisko rozwoju i wychowania, powinna zaspakajać podstawowe biologiczne i psychologiczne potrzeby dziecka oraz kształtować jego nowe potrzeby poznawcze, emocjonalne i społeczne. Niezwykle znaczenie dla rozwoju dziecka ma początkowy okres życia w rodzinie, co wiąże się między innymi z faktem stałych i ciągłych oddziaływań rodziny na dziecko poprzez naturalne, codzienne sytuacje. Wraz z wiekiem dziecka niektóre funkcje rodziny przejmują stopniowo inne środowiska. Ich oddziaływanie nie ma jednak

już takiej mocy, jaką miała rodzina. Także to, czy dziecko ulegnie destruktywnemu wpływowi otaczającego świata, czy potrafi odrzucić sprzeczne z jego systemem wartości zachowania, zależy przede wszystkim od rodziny. Uznaje się, że od najmłodszych lat dziecka rodzina ma decydujący wpływ na kształtowanie się jego osobowości. W korzystnych, stymulujących warunkach możliwe jest zapobieżenie mogącym wystąpić zaburzeniom, dewiacjom, zachowaniom nieprzystosowawczym, które często przekształcają się w zachowania przestępcze. Aby rodzina sprostała temu wyzwaniu, sama w sobie powinna cechować się określonymi zaletami. Za szczególnie istotne uznaje się:

- dominujące w rodzinie pozytywne emocje i dodatnie wzmacnianie się poszczególnych członków rodziny, w relacjach: rodzice – dzieci, rodzice – rodzice, dzieci – dzieci;
- jedność i spójność oddziaływań wychowawczych ze strony rodziców i innych osób dorosłych w rodzinie;
- obecność pozytywnych wzorców osobowych w rodzinie;
- pełną komunikatywność i drożność ścieżek dialogowych między uczestnikami życia rodzinnego.

Sprawą niezmiernie ważną jest uwzględnienie w procesie wychowania tego aspektu, który wynika z rozwoju dziecka. Oznacza to przede wszystkim szczególną wrażliwość rodziców na zmieniające się potrzeby i zainteresowania dziecka. Powinni oni także przygotować dziecko do różnorodnych sytuacji życiowych. Młody człowiek, gdy znajduje się w korzystnym dla jego prawidłowego rozwoju środowisku rodzinnym jest pogodny, radosny, dominują w nim optymistyczne nastroje i dobre przystosowanie do otoczenia. Dla prawidłowego rozwoju emocjonalnego dziecka niezbędna jest równowaga między przeżywanymi emocjami pozytywnymi i negatywnymi. Małe dziecko wychowywane w kochającej je rodzinie, doznaje więcej emocji pozytywnych niż negatywnych. Okres dzieciństwa to okres, w którym dorośli chronią dziecko przed przykrymi przeżyciami. Im dziecko staje się starsze i bardziej samodzielne, tym bardziej wzrasta możliwość zetknięcia się z różnymi sytuacjami niosącymi w sobie większe czy mniejsze zagrożenia. Jednocześnie w okresie dorastania często pojawiają się sytuacje konfliktowe w rodzinie. Tę fazę życia młodego człowieka charakteryzuje wiele specyficznych, innowacyjnych zachowań. W organizmie i psychice młodego człowieka wraz z postępującym rozwojem biofizycznym pojawiają się nie tylko nowe odkrycia co do własnej cielesności, ale także próby i eksperymenty dotyczące zakresu swobód i wolności udzielanej lub ograniczanej przez dorosłych. Pojawiają się wobec tego pytania nie tylko natury biologicznej, ale także egzystencjalnej i transcendentnej. Okres przejścia od dzieciństwa do dorosłości obfituje wielością i intensywnością procesów zachodzących za-

równy w psychice młodego człowieka, jak i w otoczeniu społecznym. Jest to etap, który wymaga szczególnej uwagi ze strony rodziców oraz ich bliskości. Niestety, w tym tak ważnym okresie rozwoju dziecka rodzice bardzo często wykazują postawę wycofywania się. Współcześnie coraz częściej spotykamy się z absencją rodziców w świecie młodych. Rodzice nie wiedzą, bądź wygodnie jest im nie wiedzieć, że ich dorastające dzieci nadal oczekują miłości, zaufania, wyrozumiałości, rozumienia przeżywanych trudności i potrzeb oraz znacznej tolerancji na kolejno odnoszone niepowodzenia. Rodziców często dziwi, że ich dziecko czeka na miłość, wsparcie, zrozumienie, rozmowę. A to właśnie najczęściej w tym okresie zaczyna się dramat życiowy młodego człowieka i jego rodziny. Dysfunkcyjny dom rodzinny staje się źródłem przykrości, podłożem napięć, frustracji i konfliktów. Już badania Hirschiego wykazały, że:

- w grupie przestępczej młodzieży matki na ogół nie wiedzą, gdzie przebywają ich dzieci;
- w rodzinach przestępczych nie ma czasu na dyskusje o istotnych sprawach dzieci;
- rodzice rzadko wyjaśniają dzieciom zasady moralnego postępowania i odczucia z nim związane;

– w rodzinach przestępców brak jest sposobów kształtowania ideału ojca⁴.

Dysfunkcyjny dom rodzinny stanowi podłoże napięć, frustracji, postaw agresywnych, przerażających się w zachowania przestępcze. Badania prowadzone pod kierunkiem B. Hołysta wskazują, że zdecydowana większość zarejestrowanych nieletnich przestępców wychowuje się w rodzinie o skumulowanych czynnikach negatywnych: przestępcze wzory zachowań, alkoholizm rodziców lub rodzeństwa, brak emocjonalnej więzi rodzinnej, zachowania agresywne, porzucenie rodziny przez jednego z rodziców, brak pozytywnych wzorców stosunku do pracy i realizowania ról społecznych. Do tego dochodzą takie negatywne zjawiska, jak: prostytutka i narkomania, stosowanie niewłaściwych metod wychowawczych, niepełna struktura, złe życie rodziców, niski poziom wykształcenia rodziców, niski poziom kultury rodziny, pozbawienie opieki – sieroctwo naturalne, społeczne i duchowe, brak środków materialnych wynikający z wzrastającego bezrobocia, a także brak należytej opieki i kontroli w związku z pracą zawodową obojga rodziców, zaburzenia funkcjonalne rodziców. M. Ziemska podkreśla, że dezintegracja rodziny staje się kolebką zaburzeń osobowości, psychopatii, nerwic, schorzeń psychosomatycznych, a jedynym ratunkiem dla jednostki, której zagraża rodzina jest izolacja od patologicznego wpływu.

⁴ T. Hirschi, *Cases of delinquency*, Berkeley 1969, s. 48.

Z przeprowadzonych na terenie Piotrkowa Trybunalskiego badań wśród nieletnich karanych wynika, że 65% nieletnich przestępców wywodzi się z rodzin rozbitych lub takich, w których występowały: awantury i bójki, alkoholizm, przestępczość rodziców bądź rodzeństwa, ewidentny brak opieki i kontroli nad nieletnim. Natomiast 33% stanowili nieletni, którzy pochodzili z rodzin pozornie nie będących patologicznymi. Wnikliwa analiza środowiska rodzinnego tej grupy nieletnich pozwoliła na stwierdzenie, że ich rodzice popełniają błędy wychowawcze. Był to najczęściej: brak konsekwencji, niesprawiedliwość, zbytńia pobłażliwość lub surowość, dominacja kar, „przekupywanie nagrodami”, niezgodność postaw, nieumiejętność okazywania uczuć, brak zainteresowania problemami dziecka, jego czasem wolnym, rówieśnikami wśród których przebywa ich dziecko. Wyniki te są potwierdzeniem zależności, iż niezaspokojenie podstawowych potrzeb psychicznych: pewności i bezpieczeństwa, solidarności i łączności z bliskimi osobami, miłości, akceptacji i uznania wywołuje poczucie zagrożenia, lęk, niepewność, frustrację, a także manifestuje się ucieczką w inny świat, świat ryzyka, przemocy, agresji. Przestępcze zachowania młodzieży często są reakcją na sytuację istniejącą w ich rodzinach, są manifestacją i protestem. Nieletni uważają, że tylko takie postępowanie sprawi, że ich rodzice zwrócą na nich uwagę. Zauważamy więc, że pomocy wymagają rodziny ze środowisk wyraźnie spatologizowanych (zgodnie z tradycyjnymi kryteriami), ale również ze środowisk formalnie „normalnych”, czyli tzw. dobre rodziny, w których nie wystąpiły żadne zjawiska jawnej patologii. Istnieje natomiast patologia ukryta za pozorami powodzenia finansowego, opiekunek do dzieci, zaspokajania wszelkich potrzeb materialnych, lekcji języków, muzyki, tenisa czy baletu. Takie działania formalne mają wynagradzać brak czasu lub chęci poświęcenia go dla dziecka. W konsekwencji prowadzi to do braku umiejętności nawiązania efektywnej komunikacji z dzieckiem i wytworzenia w rodzinie atmosfery szczeroci i zaufania, niezdolności rozumienia świata przeżyć dziecka, jego marzeń i dramatów. W rodzinach takich niezaradność wychowawcza może być wynikiem braku umiejętności efektywnego komunikowania się z dzieckiem lub też braku czasu na bezpośrednie z nim kontakty. Z ogólnopolskich badań wynika, że aż 45% nieletnich sprawców przestępstw wychowywało się w rodzinach „przeciętnych”, w których nie stwierdzono występowania patologii⁵. Dzieci z takich rodzin czują się zagubione, trudno im odnaleźć swoje miejsce w życiu, gdyż nie znają nawet swego miejsca w rodzinie. W miarę wkraczania w szerszy świat społeczny swoiste zaburzenia emocjonalne coraz bardziej ujawniają się

⁵ Informacja o sytuacji młodego pokolenia. Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Kobiet i Rodziny, Warszawa 1993, s. 82.

w różnych ich zachowaniach, również w zachowaniach przestępczych, które najczęściej powodują nieporozumienia z rodzicami. Można zauważyć swoisty mechanizm błędnego koła, które sprzyja powstawaniu i nasilaniu się tendencji do zachowań patologicznych. Jest to sytuacja w stosunkach rodzice – dzieci, w której dziecko czuje się odrzucone przez swoich rodziców, co wyraża się w braku zainteresowania, przemocy, obojętności. Dziecko poszukuje wówczas rozwiązań, które spowodowałyby wymuszenie uwagi rodziców. W początkowym stadium są to zachowania pozytywne, lecz gdy okazują się bezskuteczne (rodzice nadal nie dostrzegają własnego dziecka) zamieniane są na drobne przewinienia, które w przypadku braku reakcji ze strony rodziców zamieniają się w zachowania patologiczne. Dzieci wybierają takie zachowania, które dają gwarancję na przyciągnięcie uwagi rodziców. Chociaż zostaną ukarane, przyjemność, jaką znajdują w tym, że są w centrum zainteresowania, przewyższa nawet chwilową przykrość spowodowaną karą. Niestety, rodzice często nie dostrzegają popełnianych błędów wychowawczych, a nawet coraz częściej dostrzega się zaburzenia w wypełnianiu podstawowych funkcji rodzicielskich. Zagrożenia – głównie funkcji wychowawczej rodziny – są zauważalne w większości współczesnych polskich rodzin. Brak reakcji na to zjawisko może być przyczyną pogłębiania się zjawisk patologicznych wśród współczesnej młodzieży polskiej. J. Graham i T. Bennett na podstawie doświadczeń różnych krajów, wyróżniają siedem podstawowych form interwencji rodzinnych, które mogą służyć obniżeniu ryzyka wejścia na drogę przestępczą poprzez zwiększenie możliwości rodziny w zakresie zapewnienia dziecku opieki i nadzoru: zapobieganie ciąży w młodym wieku, opieka i porady dla matek w ciąży i w okresie niemowlęctwa, prowadzenie poradnictwa dla rodziców w zakresie prawidłowych metod wychowawczych, przedszkolna edukacja dla dzieci żyjących w rozbitych rodzinach albo przeżywających specyficzne problemy, oferowanie rodzicom pomocy w sytuacjach kryzysowych, rozwój strategii zmierzających do zapobiegania dziecięcemu nieposłuszeństwu, zapobieganie bezdomności młodzieży⁶.

Właściwym środowiskiem wychowawczym dla dzieci jest rodzina samodzielna ekonomicznie, zdolna do rozwoju, zdrowa moralnie. To rodzice są odpowiedzialni za dzieci. Niezwykle ważne są działania mające na celu podnoszenie świadomości wychowawczej rodziców, jednak one nie wystarczą do likwidacji negatywnych zjawisk. Konieczne jest rozwijanie i wzmacnianie prorodzinnej polityki społecznej, a także zaangażowania w nią całego społeczeństwa i instytucji opiekuńczo-wychowawczych, w tym głównie szkoły.

⁶ J. Graham, T. Bennett, *Crime prevention strategies in Europe and North America*, Heuni, Helsinki 1995, s. 114.

Anna Fidelus: Family conditioning of juvenile delinquency

Juvenile delinquency constitutes a major social problem at the outset of the 21st century. This study made use of the figures and other information contained in the Police Headquarters “Report on the dangers of demoralisation, crime and pathologies among young people” of the year 2000.

The data indicate the growth of juvenile delinquency, their actions are becoming more ruthless, aggressive and brutal, the age of the delinquents is going down.

The authors of the “Report” emphasize the family conditioning of juvenile delinquents. A majority of the registered delinquents come from families of accumulated negative factors: criminal patterns of behaviour, alcoholism of parents, brothers or sisters, the lack of emotional family links, aggressive activities, the family abandoned by one of the parents, the lack of positive patterns concerning the attitude towards work and carrying out social roles. Juvenile delinquency is frequently a reaction to what goes on in their families. It is often a cry for the parents to take notice of them and devote them their time.